

برآورد ضریب امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران (معرفی مدل ناظم)

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۵/۰۷

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۰۸/۰۹

عبدالمحمود محمدی لرد *

مهدی میرمحمدی **

چکیده

در این پژوهش تلاش شده است بر اساس سرفصل‌های موجود در سال‌نمای امنیت ملی که متمرکز بر مسئله‌های امنیت ملی هستند، مدلی برای برآورد ضریب امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران ارائه شود. بدین منظور از راهبرد تحلیل محتوا، منطق درخت تصمیم و روش تحلیل شبکه^۱ استفاده و یک مدل مفهومی با نام مدل «ناظم» معرفی شد که شامل چهار بُعد است و از حروف ابتدایی هر بُعد تشکیل شده است که شامل عوامل ناامن‌کننده، امنیت‌ساز، ظرفیت‌های نظام و محرک‌ها است. نتایج این پژوهش نشان داد که بُعد ظرفیت‌های نظام بیش از سایر ابعاد در ضریب امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران نقش دارد. بنابراین اگر راهبرد کلان امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران متمرکز بر افزایش ظرفیت باشد، تأثیر بیشتری نسبت به راهبرد مقابله با عوامل ناامن‌کننده خواهد داشت. افزایش سطح کارآمدی نظام سیاسی، بهبود تعامل بین قوای سه‌گانه، افزایش اعتماد سیاسی و سرمایه اجتماعی دولت، افزایش سطح تولید، ترمیم نظام انتخاباتی و افزایش قدرت اجماع‌سازی ایران در سازمان‌های بین‌المللی، بیش از اقدامات کنترلی و مقابله با عوامل ناامنی موجب افزایش ضریب امنیت ملی می‌شوند.

واژگان کلیدی: برآورد، جمهوری اسلامی ایران، ضریب امنیت ملی، مدل ناظم

* دکتری علوم سیاسی از دانشگاه علامه طباطبایی (نویسنده مسئول)

** دکتری روابط بین‌الملل از دانشگاه تهران

مقدمه

تلاش برای دستیابی به سطح مطلوبی از امنیت ملی به صورت پایدار همواره یکی از اصلی‌ترین راهبردها و اهداف کلان نظام‌های سیاسی بوده است. با توجه به دو نوع نگاه سلبی و ایجابی به مقوله امنیت ملی، می‌توان ادعا کرد که دیدگاه سلبی که ناظر بر تهدیدات امنیت ملی تعریف می‌شود، با فوریت بیشتری، نظر سیاست‌گذاران امنیت ملی کشورها را به خود جلب می‌کند و مطالعات ایجابی، به‌رغم اهمیت مضاعف، در حال حاضر، بیشتر جنبه مطالعاتی و نظری در جوامع روشنفکری دارد و معطوف بر افزایش ظرفیت نظام سیاسی است. از سویی دیگر، مطالعات امنیت ملی را می‌توان در دو رویکرد سنتی و نوین دنبال کرد. رویکرد سنتی تقریباً هم‌پای مطالعات راهبردی در کشورهای غربی است و جنبه نظامی دارد اما رویکرد نوین دیدی کلان‌نگر به جوانب مختلف امنیت ملی داشته و به نظر می‌رسد دنیای پیچیده کنونی، بیش از هر زمان دیگر، به این نوع نگاه جامع با ملاحظه همه ابعاد نظامی، سیاسی، اقتصادی، اجتماعی، زیست محیطی، سایبری و ... نیازمند است.

در آغاز گام دوم انقلاب اسلامی، دنیای پیرامونی نظام مقدس جمهوری اسلامی ایران آکنده از آشوب‌ها و بحران‌های مختلف است و آینده‌پژوهان حوزه امنیت درباره وخیم‌تر شدن اوضاع هشدار می‌دهند. با اینکه در طول ۴۰ سال گذشته، سیاست‌گذاران و مدیران امنیت ملی کشور توانسته‌اند از سد بحران‌های مختلف بگذرند و کشور را به کشتی ثبات در منطقه ناآرام و متشنج غرب آسیا بدل کنند، اما لازم است به صورت ویژه به تهدیدات امنیت ملی و قابلیت‌های نظام اسلامی برای مواجهه و مقابله با آن تهدیدات توجه نمود و با برنامه‌ای دقیق، آمادگی‌های لازم برای افزایش ضریب امنیت ملی را ایجاد کرد.

امنیت ملی پدیده‌ای کیفی است که برحسب درجه‌بندی‌های عمدتاً ذهنی قابل توصیف است و اغلب آن را به صورت نبود تهدیدات و خطرات تعریف می‌کنند. با توجه به پیچیدگی‌های زندگی بشری در دنیای معاصر و درهم‌تنیدگی ابعاد مختلف جامعه، که از پیامدهای ناگزیر زندگی در عصر جدید است، مطالعات امنیت ملی در کشور به نگاهی کلان‌نگر و جامع نیاز دارد تا کشور را از معرض تهدیدات سخت و نرم پیش‌رو عبور دهد. نگاه‌های تنگ‌نظرانه نسبت به مطالعات امنیت ملی و نادیده‌گرفتن واقعیت‌های صحنه، قطعاً جوابگوی نیازهای

کنونی کشور نبوده، به سردرگمی و عدم موفقیت در مبارزه و مقابله با تهدیدات امنیت ملی منجر خواهد شد. در این وضعیت، فارغ از ادعاهایی که برای سطح امنیت ملی مطرح می شود، مدل جامعی که توسط آن بتوان سطح امنیت ملی را برآورد کرد، وجود نداشته و مدل های ذهنی موجود، اغلب بر کنترل تهدید متمرکز بوده و در مقاطعی که تهدید وجود ندارد، تصور می کنند که از سطح امنیتی مطلوبی برخوردار هستند. در این پژوهش تلاش می شود مدل جامعی برای برآورد ضریب امنیت ملی ارائه شود تا ضمن پیشگیری از بخشی نگری، کلی نگری و سطحی نگری، امکان مقایسه وضعیت امنیت ملی در کشور با زمان های گذشته و آینده فراهم شود.

به نظر می رسد، «سال نمای امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران» که توسط پژوهشکده مطالعات راهبردی از سال ۱۳۸۸ تا ۱۳۹۹ تدوین و منتشر شده است، با یک نگاه کل نگر و جامع و با استفاده از رویکرد نوین مطالعات امنیت ملی به برآورد تحولات راهبردی در محیط امنیت ملی جمهوری اسلامی در هر سال و چشم انداز آن در سال آتی می پردازد. در این پژوهش تلاش شده است بر اساس مسئله های امنیت ملی موجود در سال نما، مدلی برای برآورد ضریب امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران ارائه شود. با توجه به موارد مذکور، سؤال این پژوهش معطوف به چگونگی برآورد ضریب امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران و سطح آن است که سعی شده با تحلیل محتوای سال نمای امنیت ملی و پیل خبرگی پاسخی برای آن ارائه شود.

الف. پیشینه پژوهش

موضوع امنیت ملی به دلیل اهمیت آن مملو از تلاش های پژوهشی و مطالعاتی در ایران و جهان است. حجم بیشتری از تحقیقات معطوف به تهدیدشناسی، برآورد تهدیدات و اولویت بندی تهدیدات است که نشان دهنده غلبه دیدگاه سلبی است. دیدگاه ایجابی حجم کمتری از مطالعات را به خود اختصاص می دهد. در ادامه مهم ترین مطالعات صورت گرفته مرور می شود.

در مقاله‌ای با عنوان «AHP شیوه‌ای برای سنجش امنیت ملی»، علی عبدالله‌خانی تلاش نموده است روشی برای سنجش امنیت ملی ارائه کند که شامل پنج مرحله است. مرحله ترسیم درخت سلسله‌مراتبی، مقایسه زوجی گزینه‌ها و معیارهای تحقیق، عملیات محاسبه داده‌ها، تحلیل حساسیت و نرخ‌سازگاری، که به کمک آنها تهدیدات امنیت ملی مورد سنجش قرار گرفته است (عبدالله‌خانی، ۱۳۸۰: ۱۷۴).

مقاله‌ای با عنوان «ارائه مدل مفهومی و سیستماتیک از امنیت ملی» توسط سید کامران یگانگی و پریسا عبایی در فصلنامه پژوهشنامه مدیریت و مهندسی صنایع منتشر شده است. نویسندگان در این مقاله تلاش کرده‌اند با کمی‌سازی مفهوم امنیت ملی، مدلی ریاضی برای سنجش آن ارائه دهند. در این مقاله، امنیت ملی به پنج بُعد تقسیم شده و برای هر بُعد شاخص‌هایی معرفی شده است. ابعاد شامل امنیت سیاسی (امنیت دولت، مشارکت سیاسی، احزاب)، امنیت اقتصادی (رشد اقتصادی، توزیع کالا و خدمات)، امنیت نظامی (پیشگیری از جنگ، پیروزی در جنگ)، امنیت اجتماعی (بحران هویت، منازعات قومی، ناهنجاری اجتماعی)، امنیت زیست‌محیطی (آلودگی، منابع آب، جنگ منابع) می‌باشد. در نهایت نویسندگان با جمع‌گیری ساده همه شاخص‌ها، روش سنجش ضریب امنیت ملی را پیشنهاد داده‌اند (یگانگی و عبایی، ۱۳۹۹: ۵۶).

پژوهشی با عنوان «اولویت‌بندی تهدیدات امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران با روش تحلیل سلسله‌مراتبی» توسط علی صالح‌نیا و حسین بختیاری منتشر شده است. در این مقاله، ابتدا تهدیدات پیرامونی جمهوری اسلامی در ابعاد مختلف نظامی-اطلاعاتی، سیاسی-فرهنگی، اقتصادی و محیطی احصا و دسته‌بندی شده و سپس، با استفاده از روش تحلیل سلسله‌مراتبی، وزن و اهمیت هرکدام از این تهدیدات مبتنی بر نظرات خبرگان مشخص شده است. نتایج حاصل حاکی از اولویت جاسوسی و نفوذ اطلاعاتی، ترور و تروریسم، تهدیدات سایبری، تحریم، بحران ناکارآمدی نظام اداری و اقتصادی، آسیب‌های اجتماعی و بحران هویت است (صالح‌نیا و بختیاری، ۱۳۹۷: ۲۷۱).

پژوهشی با عنوان «شناسایی و اولویت‌بندی تهدیدات احتمالی امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران در مقابله با جنگ‌های آینده» توسط مهدی رحمانیان و همکاران ایشان ارائه شده است.

در این پژوهش تلاش شده است با شناسایی و احصای تهدیدات احتمالی و فراروی امنیت جمهوری اسلامی ایران از تحلیل عاملی اکتشافی و جهت اولویت بندی تهدیدات از تکنیک تصمیم‌گیری چند معیاره ویکور در محیط فازی بهره گرفته شود. نتایج حاصل از تحلیل عاملی مربوط به تهدیدات احتمالی امنیت جمهوری اسلامی نشان داده است که همه تهدیدات در شش عامل (تهدیدات نظامی - امنیتی، تهدیدات اقتصادی - اداری، تهدیدات اجتماعی - فرهنگی، تهدیدات سیاسی، تهدیدات سایبری و منابع زیست محیطی) قرار گرفته و در مجموع ۷۸ درصد کل واریانس را تبیین نموده‌اند. همچنین بر اساس یافته‌های حاصل از تکنیک ویکور فازی، تهدیدات اقتصادی - اداری و نظامی - امنیتی در رتبه‌های اول و دوم قرار گرفته‌اند.

پژوهشی با عنوان تدوین و اعتبارسنجی مدل مطلوب آینده امنیت در نظام بین الملل توسط خادم علی تهذیبی، رضا سیمبر و حسن خداوردی منتشر شده است. در این پژوهش از تحلیل مضمون بهره گرفته شده و نتایج آن مدل مطلوب آینده امنیت در نظام بین الملل را شامل شش مضمون فراگیر می‌داند. مسائل زیست محیطی، مسائل جامعه مدنی، مسائل توسعه پایدار، مسائل حضور زنان، مسائل حقوق بشر و مسائل همگرایی فرهنگی، اجزای اصلی مدل مطلوب هستند (علی تهذیبی و همکاران، ۱۳۹۹: ۷).

وزارت دفاع ملی کانادا با استفاده از پنج متغیر، مدلی برای سنجش سطح امنیت ایجاد کرده است. اولین متغیر کیفیت حکمرانی است که برای اندازه‌گیری آن از شاخص‌های آزادی مطبوعات، کارآمدی حکومت، سطح دموکراسی، سطح فساد، مشارکت زنان، آزادی مدنی و حقوق سیاسی، حاکمیت قانون و میزان پاسخگویی حکومت استفاده می‌کند. متغیر دوم وضعیت اقتصادی است که برای سنجش آن از شاخص‌های تولید ناخالص داخلی، درآمد ناخالص ملی، سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی، ضریب جینی، تورم، قدرت مقررات‌گذاری، آزادی تجارت و میزان نیروی کار زنان استفاده می‌کند. متغیر سوم سطح توسعه انسانی است که برای سنجش آن از متغیرهای دسترسی به آب و فاضلاب بهداشتی، نرخ ثبت نام در مدارس ابتدایی، امنیت غذایی، توسعه جنسیتی، مخارج بهداشتی و مرگ و میر نوزادان استفاده شده است. چهارمین متغیر ویژگی جمعیتی است که برای اندازه‌گیری آن از شاخص‌های امید به زندگی، مهاجرت، تراکم جمعیت، تنوع نژادی و مذهبی، رشد جمعیت استفاده شده است.

متغیر پنجم مربوط به محیط زیست است که برای سنجش آن شاخص های سطح زمین قابل کشت، منابع آب تجدیدشده، مصرف سوخت جامد، سطح جنگل و سطح آلاینده ها استفاده شده است (Carment, 2010: 74-77).

مقاله ای با عنوان «امنیت ملی: مفهوم، سنجش و مدیریت» در مجله تحلیل استراتژیک توسط چندرا و بونسلی منتشر شده است. در این مقاله تلاش شده که تعریفی جامع از امنیت ملی ارائه شده، نحوه سنجش آن معرفی شده و نحوه مدیریت شاخص ها، ارائه شود. در این مقاله برای امنیت ملی هفت بُعد تعریف شده است که هر یک از آنها یک شاخص سنجش دارند. امنیت اقتصادی با سرانه تولید ناخالص داخلی، امنیت اجتماعی با سرمایه اجتماعی، امنیت غذایی با نرخ سوء تغذیه کودکان، امنیت بهداشتی با امید به زندگی، امنیت زیست محیطی با منابع آب تجدیدپذیر، امنیت فردی با احساس امنیت، امنیت سیاسی با سطح دموکراسی سنجیده می شود. محققان با جمع نمرات نرمال شده هر کشور در هر شاخص، سطح امنیت ملی آن کشور را برآورد می کنند (Chandra & Bhonsle, 2015: 351).

در مقاله حاضر تلاش شده است، روشی برای سنجش امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران، بر اساس مسائل امنیتی کشور که در سال‌های اخیر نمای امنیت ملی انعکاس داشته است، ارائه شود. روش پیشنهادی علاوه بر بومی و ملی بودن، دارای جامعیت بیشتری از مدل های مذکور است زیرا همه مدل های موجود یا بر ظرفیت های کشور متمرکز هستند یا بر تهدیدات. روش سنجش در مدل های مذکور نیز بر اساس تحلیل رگرسیونی داده های موجود در نهادهای بین المللی است که البته به دلیل تعداد محدود نمونه ها، از اعتباری متوسط از منظر تحلیل آماری برخوردار هستند. داده های موجود در نهادهای بین المللی نیز ممکن است در برخی مواقع، از دقت کافی برخوردار نباشد.

ب. مفهوم شناسی و ادبیات موضوع

تعریفی جامع و کامل از امنیت ملی در اختیار نیست. امنیت از جمله واژه هایی است که، به لحاظ داشتن برخی شباهت ها با بعضی واژه های دیگر، دارای مفهومی سیال، متنوع و متغیر است و ابعاد مختلف فردی و اجتماعی را شامل می شود. طبیعی است که ارائه تعریفی

کامل و جامع برای این‌گونه مفاهیم کاری دشوار است. اصغر افتخاری بیش از ۱۵۰ تعریف مختلف از امنیت را احصا کرده است. از مهم‌ترین تعاریف امنیت می‌توان به «احساس آزادی از ترس» یا «احساس ایمنی که ناظر بر امنیت مادی و روانی است» اشاره کرد (افتخاری، ۱۳۷۷). بری بوزان، امنیت را حفاظت در مقابل خطر (امنیت عینی)، احساس ایمنی (امنیت ذهنی) و رهایی از تردید (اعتماد به دریافت‌های شخصی) تعریف می‌کند (بوزان، ۱۳۷۸: ۵۲). به‌طور خلاصه، می‌توان گفت که دو نوع گفتمان سلبی و ایجابی در مطالعات امنیت وجود دارد. با توجه به اینکه «تهدید» و «ارزش» کلماتی بنیادین در مطالعات امنیتی است، اگر امنیت با استفاده از کلمه «ارزش» معنا و تفسیر شود، به گفتمان ایجابی و اگر در برابر کلمه «تهدید» معنا شود، به گفتمان سلبی امنیت پرداخته شده است (افتخاری، ۱۳۹۲: ۵۸). همین تقسیم‌بندی در مطالعات امنیت ملی نیز وجود دارد. درواقع مفهوم امنیت ملی که از اضافه‌شدن واژه «ملی» به امنیت تشکیل می‌شود؛ بنا دارد امنیت را دربارهٔ یک دولت-ملت مورد بحث قرار دهد.

در بسیاری از موارد، دولت‌ها، حاکمان و سیاست‌گذاران امنیتی تمایل ندارند تعریف واضح و درستی از امنیت ارائه دهند، تا بتوانند متناسب با شرایط، منافع خود را سنجیده و مفهوم امنیت را متناسب با منافع خویش بازتعریف کنند و هرآنچه را که خوشایندشان نیست، به عنوان مسئلهٔ امنیت ملی مطرح کنند و مشروعیت لازم را برای هر نوع اقدامی کسب نمایند؛ اما باید توجه کرد که لازم است متفکران و راهبردهانشان امنیتی تعاریف دقیق و جامعی برای مفاهیم امنیت و امنیت ملی در ذهن خود داشته باشند. بنابراین باید تلاش کرد که در حد توان، تعریفی هرچه دقیق‌تر و هرچه کامل‌تر از مفهوم امنیت ملی ارائه داد. بسیاری از متفکران تلاش کرده‌اند برای امنیت ملی تعریفی ارائه کنند. در این بخش تعدادی از تعاریف ذکر می‌شود:

- به باور فرانکان و سیمونی، امنیت ملی آن بخش از سیاست دولت است که هدفش ایجاد مساعدت سیاسی ملی و بین‌المللی برای حفاظت یا گسترش ارزش‌های حیاتی ملی در مقابل دشمنان موجود و بالقوه است (قنبرلو، ۱۳۹۷: ۴۳).

- والتر لیپمن معتقد است که هر ملتی تا جایی دارای امنیت است که در صورت عدم توسل به جنگ مجبور به رهاکردن ارزش‌های محوری نباشد و اگر در معرض چالش قرار گیرد، بتواند با پیروزی در جنگ آن‌ها را حفظ کند (نصری، ۱۳۸۰: ۴۱).
- تعریف کالج دفاع ملی کانادا امنیت ملی را «حفظ راه و روش زندگی قابل پذیرش برای همه مردم و مطابق با نیازها و آرزوهای مشروع شهروندان» تعریف می‌کند. این امر شامل رهایی از حمله یا فشار نظامی، براندازی داخلی و نابودی ارزش‌های سیاسی، اقتصادی و اجتماعی می‌شود که برای کیفیت زندگی ضروری هستند» (صالح نیا و بختیاری، ۱۳۹۷: ۲۶۱).
- به عقیده رابرت ماندل، امنیت ملی شامل تعقیب روانی و مادی ایمنی است و اصولاً جزو مسئولیت‌های حکومت‌های ملی است تا از تهدیدات مستقیم ناشی از خارج، نسبت به بقای رژیم‌ها، نظام شهروندی و شیوه زندگی شهروندان خود ممانعت به عمل آورند (ماندل، ۱۳۸۷: ۲۳).
- بر اساس تعریف بوزان، امنیت ملی حفظ روش زندگی قابل قبول برای افراد در سازگاری با نیازها و تمایلات مشروع دیگران است و شامل رهایی از حملات نظامی یا اجبار، براندازی داخلی و رهایی از فرسایش ارزش‌های سیاسی، اقتصادی و اجتماعی است که برای کیفیت زندگی، اساسی است (غرایاق زندی، ۱۳۹۳: ۱۶).

تعاریف مذکور از امنیت ملی را نیز می‌توان ناظر بر دو رویکرد سلبی (فقدان تهدید) و ایجابی (کسب ارزش‌ها) دانست. تعریف نسبتاً جامعی که بتوان دو دیدگاه را توضیح دهد، به صورت زیر پیشنهاد می‌شود: «امنیت ملی مصون نگه‌داشتن ارزش‌های حیاتی یک دولت-ملت در برابر تهدیدات بالقوه و بالفعل با استفاده از ظرفیت‌های نظام سیاسی و ارزش‌های امنیت‌ساز آن است». در این پژوهش، ضریب امنیت ملی سنجه‌ای است که به کمک آن می‌توان سطح امنیت در یک کشور را به صورت کمی و عددی نمایش داد. این ضریب در بازه صفر تا ۱۰۰ تعریف می‌شود و هرچه ضریب به ۱۰۰ نزدیک‌تر باشد، نشان‌دهنده امنیت بیشتر و اطمینان از عدم وقوع حوادث ناامن‌کننده است. یعنی برخلاف مفروض بسیاری از تحلیل‌ها، که امنیت به صورت «هست و

نیست»، «صفر و یک» و به معنی «وجود امنیت یا ناامنی» تعریف می‌شود، در این پژوهش امنیت ملی مانند بسیاری از مفاهیم علوم اجتماعی ماهیتی چندارزشی دارد و در بازه صفر (ناامنی کامل) تا ۱۰۰ (امنیت کامل)، ضریب امنیت ملی در نقطه‌ای از این طیف قرار می‌گیرد. ضمن اینکه امنیت ملی همواره در حال ارتقا است و شاید هیچ کشوری در جهان یافت نشود که دارای امنیت صددرصدی باشد.

در این پژوهش برای تعیین مدل مفهومی و شناسایی شاخص‌های سنجش ضریب امنیت ملی، تلاش شد از ترکیب دو چارچوب نظری که به نوعی فراتحلیل نظریات دیگر در این حوزه مطالعاتی است، استفاده شود. یک از این موارد با عنوان «نقشه ریسک سیاسی» شناخته می‌شود و بسیاری از نظریات موجود را پوشش می‌دهد. در این چارچوب نظری، امنیت از مدیریت صلح‌آمیز تغییرات اجتماعی و تنش‌های داخلی و خارجی ناشی می‌شود. کشورهایی بیشتر با خطر ناامنی روبرو هستند که ظرفیت محدودی داشته و از انعطاف‌پذیری کمی در پویای داخلی برخوردار هستند. ضمن اینکه عوامل امنیت‌سازی که بتوانند امنیت را ایجاد کنند، ضعیف هستند (Marsh, 2021). در جدول شماره ۱ خلاصه‌ای از مدل نشان داده شده است.

جدول ۱: خلاصه مدل نقشه ریسک سیاسی

متغیرهای مدل	ابعاد یا تعاریف	شاخص‌ها
	ظرفیت و انعطاف‌پذیری ساختار سیاسی که در انواع سیستم‌های اقتدارگرا یا در حال گذار یا انواع سیستم‌های ترکیبی و حتی در برخی از دموکراسی‌ها مشاهده نمی‌شود.	حاکمیت قانون حقوق مالکیت بازبودن انتخاب نخبگان حاکم قدرت اجرایی کنترل‌شده (محدودیت نخبگان حاکم و چک و بالانس توسط قوای تقنینی و قضایی) مشارکت مردم در فرآیندهای سیاسی بی‌طرفی و حرفه‌ای بودن بوروکراسی

<p>برابری و عدالت توزیعی پیچیدگی روابط اقتصادی و اجتماعی و فقدان امکان طبقه‌بندی ساده دو قطبی بین مردم وابستگی‌های سیاسی متقاطع در اقتصادهای عقب‌مانده برای کاهش پتانسیل هر نخبه خاص برای تغییر ناگهانی سیاست‌ها فرصت‌های اقتصادی برای مردان جوان و کاهش امکان جذب و نگهداری ارزان‌تر آنها به عنوان سرباز توسط مخالفان و رقبا</p>	<p>ظرفیت کشور</p> <p>ظرفیت اقتصادی (فقدان فرصت‌های اقتصادی برای شورشیان بالقوه)</p>
<p>اشتباهات سیاست‌گذاری بلایای طبیعی شوک ناشی از وقوع حوادث در کشورهای همسایه وقوع جنگ</p>	<p>شوک‌هایی که باعث عدم تعادل سیستم شده و به عنوان جرقه‌ای بر بستر مہیای ناامنی عمل می‌کند</p> <p>شوک‌ها</p>
<p>قدرت نظامی و امنیتی برای کنترل آشوب مشروعیت نظام سیاسی همکاری مؤثر کشورهای دیگر و متحدان</p>	<p>عوامل امنیت‌سازی که می‌توانند مانع ناامنی شده یا در فاصله کوتاهی امنیت را برگردانند</p> <p>قدرت حکومت</p>

مورد دیگر در کتابی با عنوان «امنیت، توسعه و دولت‌های شکننده» انعکاس یافته است که علل ناامنی در دولت‌های شکننده و توسعه نیافته را بررسی می‌کند. در جدول زیر خلاصه‌ای از مدل نشان داده شده است (Carment, Prest & Samy, 2010: 77).

جدول ۲: خلاصه مدل امنیت، توسعه و دولت‌های شکننده

شاخص‌ها	ابعاد یا تعاریف	متغیرهای مدل
آب و هوای نامطلوب کیفیت نامطلوب زمین و کاهش تولید کشاورزی محیط بیماری‌زا مثل مالاریا فقر منابع معدنی	میراث جغرافیایی نامناسب	عوامل داخلی
تعارض نژادی تعارض مذهبی وجود نهادهای سیاسی کارآمدتر در تاریخ یک ملت	تعارضات تاریخی	
سیاست مالیاتی نابرابری، عدالت توزیعی و یارانه هزینه‌های عمومی	سیاست‌های نامناسب دولت در اقتصاد کلان	
تبعیض سیاسی وجود دو گروه قومی یا مذهبی بزرگ و تقریباً برابر وجود تعداد زیادی از پناهندگان یا آوارگان	مسائل جامعه و گروه‌های اجتماعی	
وقوع خشونت در کشورهای همسایه پراکندگی اقوام در دو سوی مرزها قرارگرفتن کشور به عنوان هدف گروه‌های تروریستی فعالیت باندهای بزرگ جرایم سازمان‌یافته فراملی	با منشأ خارجی	
سیاست تکثیر سلاح و فشار رقیبان وجود گروه‌های اپوزیسیون و ارتش‌های آزادی بخش نقص در تجارت باز با کشورهای همسایه ضعف دیپلماسی پیشگیرانه برای میانجی‌گری و جلوگیری از درگیری	با منشأ داخلی	

با ترکیب ابعاد دو مدل مذکور، می توان مدلی مفهومی ایجاد کرد که در بردارنده حداقل چهار بُعد شامل عوامل «ناامن کننده»، «امنیت ساز»، «ظرفیت حکومت» و «محرک یا شوک» باشد. در این پژوهش با ترکیب ابعاد چهارگانه، یک مدل مفهومی با نام مدل «ناظم» معرفی می شود که شامل حروف اول عبارات در ابعاد چهارگانه است. مدل ناظم در شکل شماره ۱ نشان داده شده است.

شکل ۱: مدل مفهومی «ناظم» برای برآورد ضریب امنیت ملی

در مدل مذکور تأکید شده است که عوامل ناامن کننده در درون سیستم اجتماعی و خارج از سیستم اجتماعی وجود دارند که ریسک ناامنی را افزایش می دهند. این عوامل در صورتی که کشور از ظرفیت و انعطاف پذیری مناسبی برخوردار باشد، خنثی می شوند. ضمن اینکه عوامل امنیت ساز می توانند به کمک آمده و امنیت را برگردانند. در صورتی که ظرفیت کشور مناسب نباشد و عوامل امنیت ساز هم به خوبی عمل نکنند، وقوع یک محرک یا شوک می تواند باعث بروز ناامنی شود.

ج. روش پژوهش

این پژوهش بر اساس ماهیت داده به صورت کیفی بوده و بر اساس هدف از نوع مبنایی است و راهبرد آن تحلیل محتوای استنباطی بوده و برای مدل سازی ابعاد امنیت ملی از ترکیب منطق درخت تصمیم و روش تحلیل شبکه استفاده شده است. روش تحلیل شبکه ای به وسیله ساعتی و تاکی زاوا در سال ۱۹۸۶ پیشنهاد شد. روش تحلیل شبکه تعمیم روش تحلیل سلسله مراتبی

است. در مواردی که سطوح پایینی روی سطوح بالایی اثرگذارند یا عناصری که در یک سطح قرار دارند، مستقل از هم نیستند، دیگر نمی‌توان از روش سلسله‌مراتبی استفاده کرد. تحلیل شبکه شکل کلی‌تری از تحلیل سلسله‌مراتبی است، اما به ساختار سلسله‌مراتبی نیاز ندارد و در نتیجه روابط پیچیده‌تر بین سطوح مختلف را به صورت شبکه‌ای نشان می‌دهد و تعاملات و بازخوردهای میان معیارها و شاخص‌ها را در نظر می‌گیرد. وزن‌های ناشی از روابط علی میان عناصر در کنار وزن درونی هر خوشه تشکیل یک سوپر‌ماتریس اولیه را می‌دهد. این سوپر‌ماتریس به روش خطی موزون شده و در نهایت وزن نهایی عناصر با استفاده از شکل حدی سوپر‌ماتریس موزن به دست می‌آید (حبیبی، ۱۳۹۳: ۵۷).

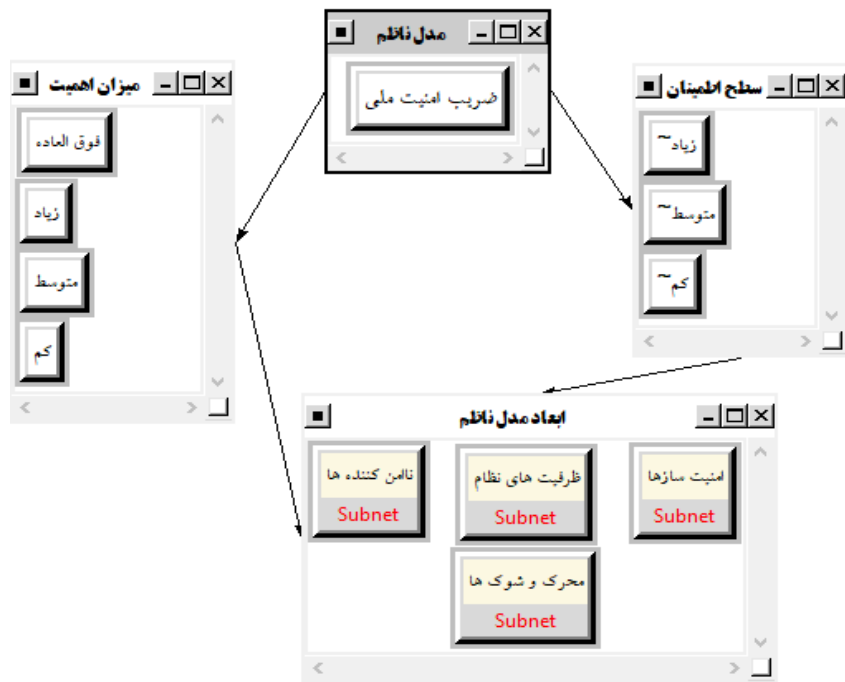
درخت تصمیم برای تقسیم مسائل به بخش‌های کوچک‌تر و سازماندهی مناسب آنها در ذهن تحلیل‌گر برای حل بهتر مسائل می‌باشد. درخت تصمیم نقشه‌ای از نتایج احتمالی یک‌سری از انتخاب‌ها یا گزینه‌های مرتبط به هم است به طوری که به یک فرد یا سازمان اجازه می‌دهد تا اقدامات محتمل را از لحاظ هزینه‌ها، احتمالات و مزایا بسنجد. از درخت تصمیم می‌توان برای ترسیم الگوریتمی که بر اساس ریاضیات بهترین گزینه را پیش‌بینی می‌کند، استفاده کرد (اصفهانی، ۱۳۸۹: ۲۳).

در این پژوهش منطق احتمالاتی درخت تصمیم با روش تحلیل شبکه ترکیب شده و سطح اطمینان خبرگان به قضاوت‌های خود به عنوان یکی از معیارهای رتبه‌بندی قرار گرفته است. اطلاعات مورد نیاز در این پژوهش نیز از طریق مطالعه اسنادی و پنل خبرگی (نویسندگان سال‌نما) جمع‌آوری شده است. در پنل خبرگی، قضاوت در خصوص میزان اهمیت معیارها و شاخص‌ها انجام شده است. مراحل انجام این پژوهش به صورت زیر است.

- احصای مهم‌ترین مسائل امنیت ملی در هر یک از ابعاد مدل ناظم بر اساس محتویات سال‌نمای امنیت ملی؛

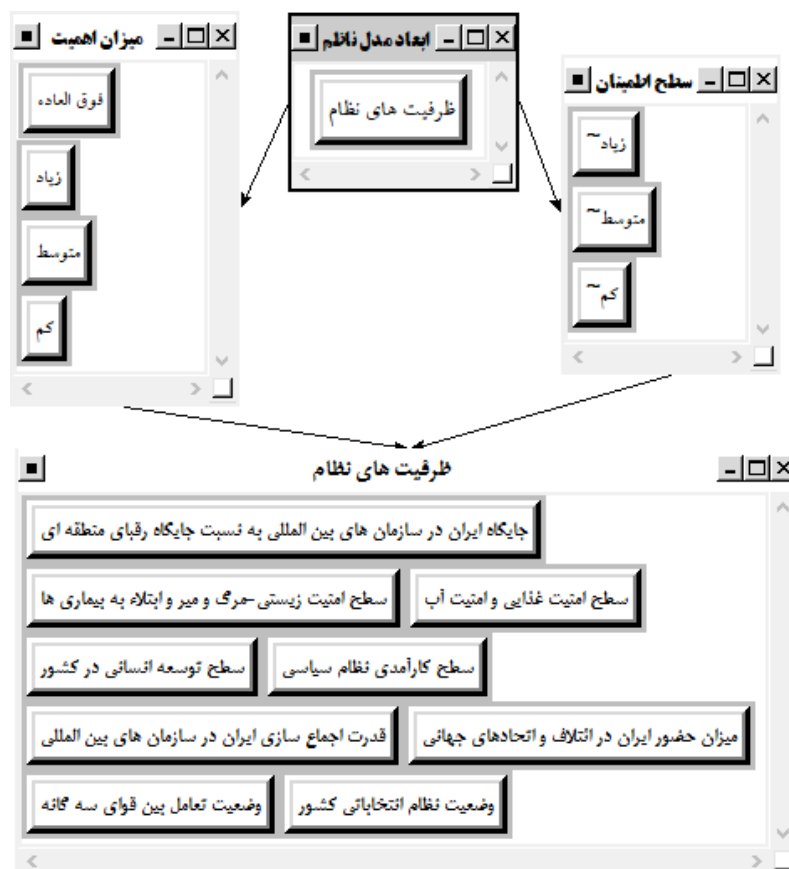
- تعیین اهمیت و ارجحیت هریک از ابعاد امنیت ملی بر اساس نظرات خبرگان؛
- تعیین اهمیت و ارجحیت هریک از شاخص‌های سال‌نما در هر یک از ابعاد مدل ناظم بر اساس نظرات خبرگان؛
- مدلسازی ابعاد مدل ناظم و شاخص‌ها در نرم‌افزار سوپردیسیژن برای سنجش ضریب امنیت ملی.

در این پژوهش تلاش شده است محتوای کیفی سال‌نمای امنیت ملی به صورت کمی و عددی بازنمایی شود. مدل مفهومی این پژوهش برای برآورد ضریب امنیت ملی که در نرم‌افزار مدلسازی شده، در شکل شماره ۲ نشان داده شده است.

شکل ۲. مدل ناظم برای برآورد ضریب امنیت ملی

شکل مذکور نشان می‌دهد که ابعاد سنجش امنیت ملی در این پژوهش دارای چهار بُعد است. عوامل ناامن‌کننده، ظرفیت‌های نظام، عوامل امنیت‌ساز و شوک‌ها. این چهار بُعد با هم رابطه داشته و در هر یک از ابعاد نیز یک زیرشبکه وجود دارد. خبرگان علاوه بر اعلام میزان اهمیت هر بُعد، سطح اطمینان به قضاوت خود را نیز اعلام می‌کنند که برگرفته از منطبق روش درخت تصمیم است. زیرشبکه مربوط به بُعد ظرفیت‌های نظام به عنوان نمونه در شکل شماره ۳ نشان داده شده است.

شکل ۳: بُعد ظرفیت‌های نظام در مدل ناظم

در نمودار مذکور که مربوط به بُعد ظرفیت‌های نظام است، ۱۱ موضوع یا مسئله به عنوان شاخص‌های ظرفیت نظام مطرح شده‌اند. در اینجا نیز خبرگان علاوه بر قضاوت در خصوص میزان اهمیت هر شاخص، در خصوص سطح اطمینان نسبت به قضاوت خود اعلام نظر می‌کنند. در مرحله بعد، خبرگان نظر خود در خصوص وضعیت یک شاخص یا مسئله و سطح اطمینان نسبت به قضاوت خود را اعلام می‌نمایند. مبنای قضاوت هم وضعیت آن شاخص یا مسئله در مقایسه با انتظارات و اهداف آرمانی نظام مقدس جمهوری اسلامی ایران است. در واقع، وضعیت هر شاخص یا مسئله، فاصله آن را با وضعیت آرمانی نشان می‌دهد.

پس از طی شدن فرآیند مذکور، ضریب امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران با استفاده از فرمول جمع‌کننده احتمالی ۱ محاسبه می‌شود. این فرمول که برای مقادیر زیرشبکه‌ها، با منطق احتمالات رفتار می‌کند به صورت زیر است.

$$\begin{aligned}
 &+ (\text{نامن کننده ها}) * \$SmartAlt (\text{نامن کننده ها}) * \$NormalNet \\
 &+ ((\text{امنیت سازها}) * \$SmartAlt) * (\text{امنیت سازها}) * \$NormalNet \\
 &+ (\text{ظرفیت های نظام}) * \$SmartAlt * (\text{ظرفیت های نظام}) * \$NormalNet \\
 &((\text{محرک و شوک ها}) * \$SmartAlt) * (\text{محرک و شوک ها}) * \$NormalNet
 \end{aligned}$$

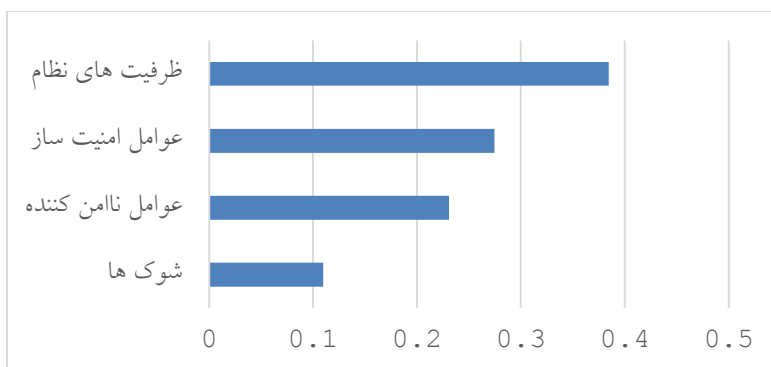
در فرمول مذکور، عبارت «NormalNet» بیانگر استفاده از مقادیر نرمالیزه عنصر در شبکه جاری است. عبارت «SmartAlt» نشان‌دهنده انتخاب مناسب‌ترین مقدار است. بدین صورت که اگر زیرشبکه، اولین لایه شبکه باشد از مقادیر ایدئال، اگر آخرین لایه به همراه گزینه‌ها باشد، از مقادیر نرمال و اگر در لایه میانی باشد از مقادیر خام در ماتریس ANP برای محاسبات استفاده می‌شود.

با توجه به اینکه روش ANP دارای مکانیسم مخصوص خود برای سنجش سطح اعتبار قضاوت‌های خبرگان با عنوان «نرخ ناسازگاری» است، در این پژوهش، نرخ ناسازگاری برابر با

۰,۰۴۷ به دست آمد که نشان‌دهنده وجود سازگاری قابل قبول و نه کامل در قضاوت‌های خبرگان است.

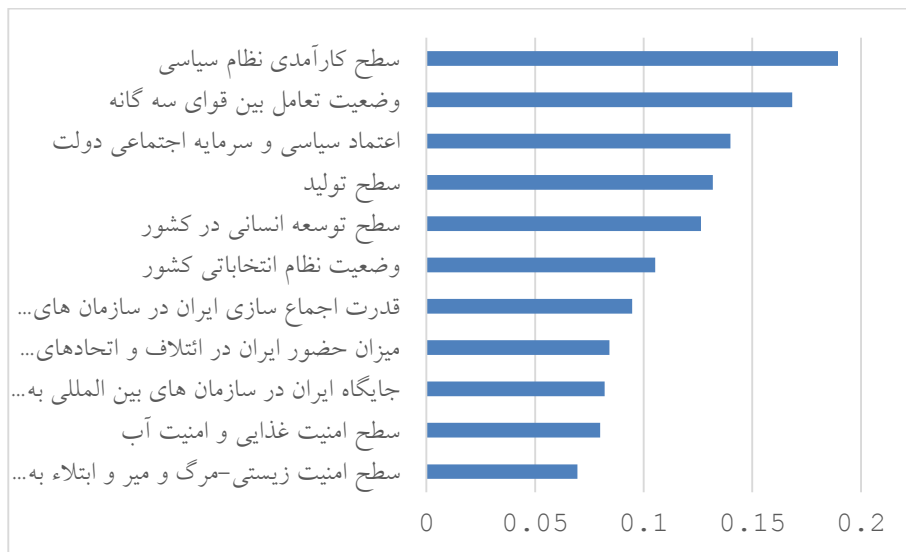
د. شاخص‌های سنجش ضریب امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران

در این بخش تلاش می‌شود محتوای سال‌نمای امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران به صورت شاخص‌های امنیتی بازنمایی شود. همانگونه که در مدل مفهومی نشان داده شد، ابعاد امنیت ملی در این پژوهش شامل چهار بُعد است. دو بُعد «عوامل ناامن‌کننده» و «شوک‌ها» باعث ناامنی شده و دو بُعد «ظرفیت‌های کشور» و «عوامل امنیت‌ساز» علل ناامنی را در خود هضم کرده یا با آن مقابله می‌کنند. بدیهی است که دو بُعد «عوامل ناامن‌کننده» و «شوک‌ها» دارای تأثیر منفی بر ضریب امنیت ملی و دو بُعد «ظرفیت‌های کشور» و «عوامل امنیت‌ساز» دارای تأثیر مثبت بر ضریب امنیت ملی هستند. در شکل شماره ۴ میزان اهمیت و ارجحیت هریک از چهار بُعد برای سنجش ضریب امنیت ملی نشان داده شده است.

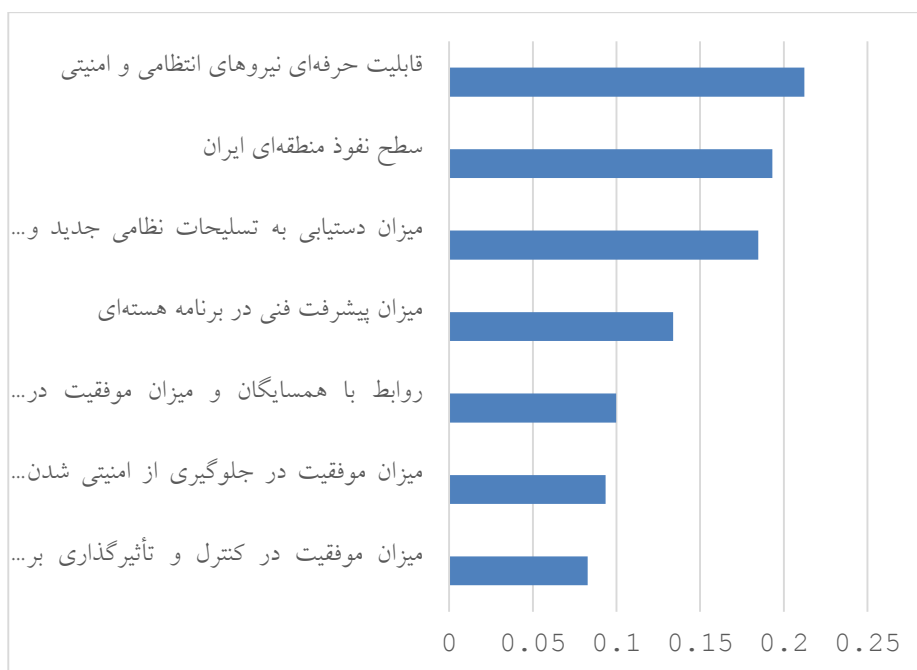
شکل ۴: میزان اهمیت هریک از ابعاد امنیت ملی

با توجه به نمودار مذکور، بُعد «ظرفیت‌های نظام» دارای بیشترین اهمیت برای برآورد ضریب امنیت ملی و بُعد «شوک‌ها» دارای کمترین اهمیت برای برآورد ضریب امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران می‌باشد. بر اساس سرفصل‌های سال‌نمای امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران، مهم‌ترین سرفصل‌های مطرح‌شده در سال‌نما که به ظرفیت‌های نظام جمهوری اسلامی ایران اشاره دارد، شامل یازده موضوع یا مسئله است. در شکل شماره ۵، میزان اهمیت و ارجحیت هریک از مسائل و موضوعات بُعد ظرفیت‌های نظام نشان داده شده است که با توجه به میزان اهمیت هر شاخص و سطح اطمینان خبرگان از اهمیت هر شاخص، محاسبه شده است. هر یک از موضوعات یا مسائل بر اساس وزن و اهمیت خود بر ضریب امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران تأثیر خواهند داشت.

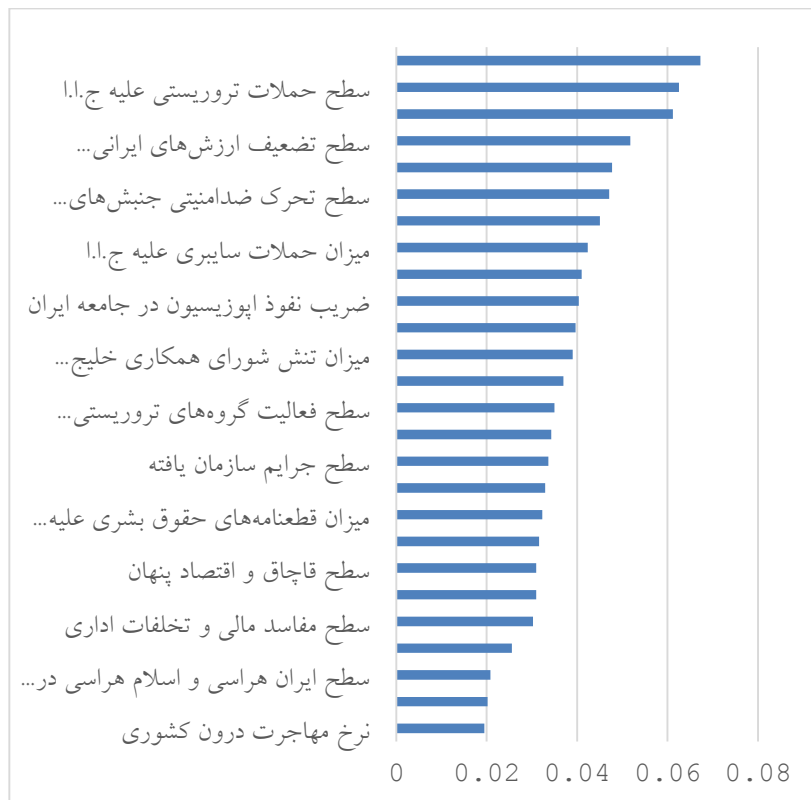
شکل ۵. میزان اهمیت شاخص‌های بُعد ظرفیت نظام

با توجه به نمودار مذکور، موضوع یا مسئله «سطح کارآمدی نظام» دارای بیشترین اهمیت در بُعد «ظرفیت‌های نظام» بوده و سطح امنیت زیستی دارای کمترین اهمیت هستند. برخی از موضوعات و مسائل دیگر به دلیل اهمیت و وزن کم آنها، با نظر خبرگان از تحقیق حذف شدند. بر اساس سرفصل‌های سال‌نمای امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران، مهم‌ترین سرفصل‌های مطرح‌شده در سال‌نما که به «عوامل امنیت‌ساز» اشاره دارد، شامل هفت موضوع یا مسئله است. در شکل شماره ۶ میزان اهمیت و ارجحیت هریک از مسائل و موضوعات بُعد «عوامل امنیت‌ساز» نشان داده شده است. هر یک از موضوعات یا مسائل بر اساس وزن و اهمیت خود بر ضریب امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران تأثیر خواهند داشت.

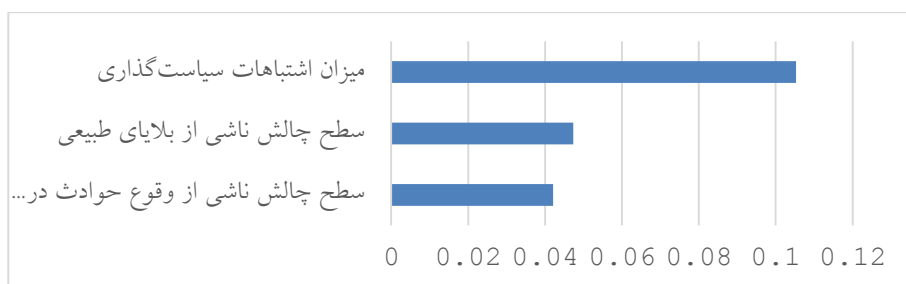
شکل ۶: میزان اهمیت شاخص‌های بُعد عوامل امنیت ساز

با توجه به نمودار مذکور، موضوع یا مسئله «قابلیت حرفه‌ای نیروهای انتظامی - امنیتی» دارای بیشترین اهمیت در بُعد «عوامل امنیت‌ساز» بوده و «میزان موفقیت در کنترل و تأثیرگذاری بر چالش‌ها و بحران‌های منطقه‌ای و بین‌المللی» دارای کمترین اهمیت هستند. برخی از موضوعات و مسائل دیگر به دلیل اهمیت و وزن کم آنها، با نظر خبرگان از تحقیق حذف شدند. همچنین مهم‌ترین سرفصل‌های مطرح‌شده در سال‌نما که به «عوامل ناامن‌کننده» اشاره دارد، شامل ۲۶ موضوع یا مسئله است. در شکل شماره ۷ میزان اهمیت و ارجحیت هریک از مسائل و موضوعات بُعد «عوامل ناامن‌کننده» نشان داده شده است.

شکل ۷: میزان اهمیت شاخص‌های بُعد عوامل ناامن‌کننده

با توجه به نمودار مذکور، موضوع یا مسئله «سطح ناآرامی خیابانی» دارای بیشترین اهمیت در بُعد «عوامل ناامن‌کننده» بوده و «نرخ مهاجرت درون کشوری» دارای کمترین اهمیت هستند. همچنین مهم‌ترین سرفصل‌های مطرح‌شده در سال‌نما که به «محرک و شوک‌ها» اشاره دارد، شامل سه موضوع یا مسئله است. در شکل شماره ۸ میزان اهمیت و ارجحیت هریک از مسائل و موضوعات بُعد «شوک» نشان داده شده است.

شکل ۸: میزان اهمیت شاخص‌های بُعد محرک و شوک‌ها

با توجه به نمودار مذکور، موضوع یا مسئله «میزان اشتباهات سیاست‌گذاری» دارای بیشترین اهمیت در بُعد «شوک‌ها» بوده و «سطح چالش ناشی از وقوع حوادث در کشورهای همسایه» دارای کمترین اهمیت هستند. یکی از شوک‌ها جنگ است که در سال‌نما به آن اشاره نشده و موضوعیت هم نداشته است.

در نهایت با ترکیب ابعاد چهارگانه «ظرفیت‌های نظام»، «عوامل امنیت‌ساز»، «عوامل ناامن‌کننده» و «شوک‌ها» بر اساس وزن و اهمیت آنها، ضریب امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران قابل محاسبه است.

$$\text{ضریب امنیت ملی} = (\text{ظرفیت نظام} * 0,358) + (\text{عوامل امنیت‌ساز} * 0,275) + ((100 - \text{عوامل ناامن‌کننده}) * 0,231) + ((100 - \text{شوک‌ها}) * 0,11)$$

نتیجه گیری

در این پژوهش تلاش شد با استفاده از محتوای سال‌نمای امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران و مدل مفهومی «ناظم»، روشی برای برآورد ضریب امنیت ملی ارائه شود. استفاده از مدل ناظم و سال‌نمای امنیت ملی باعث شد که برای برآورد ضریب امنیت ملی، به ملاحظات اساسی ذیل توجه شود:

- چکیده نظرات خبرگان حوزه امنیت ملی طی یازده سال مورد بررسی قرار گیرد.
- رویکردی ایجابی به امنیت ملی اتخاذ شده و ظرفیت‌های نظام و عوامل امنیت‌ساز در جمهوری اسلامی ایران مورد توجه قرار گیرد.
- شاخص‌های امنیت ملی به صورت کاملاً بومی و در بازه یازده ساله مورد توجه قرار گیرد. این مهم سبب شد که اهمیت برخی از شاخص‌ها به دلیل ملموس بودن در سنوات اخیر، بیش از وضعیت واقعی برآورد نشود و میزان اهمیت شاخص‌ها، مبتنی بر مسئله‌بودن آنها در دوره زمانی و نه به صورت مقطعی تعیین شود. برای نمونه می‌توان به بیماری کرونا اشاره کرد.

نتایج این پژوهش نشان داد که بُعد ظرفیت‌های نظام بیش از سایر ابعاد در ضریب امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران نقش دارد. بنابراین راهبرد کلان امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران باید متمرکز بر افزایش ظرفیت باشد تا مقابله با عوامل ناامن‌کننده. یعنی افزایش سطح کارآمدی نظام سیاسی، بهبود تعامل بین قوای سه‌گانه، افزایش اعتماد سیاسی و سرمایه اجتماعی دولت، افزایش سطح تولید، افزایش سطح توسعه انسانی، ترمیم نظام انتخاباتی و افزایش قدرت اجماع‌سازی ایران در سازمان‌های بین‌المللی، بیش از اقدامات کنترلی و مقابله‌ای، موجب افزایش ضریب امنیت ملی می‌شوند.

منابع

- اصفهانی، حسن (۱۳۸۹)، ارزیابی ریسک با روش تحلیل درخت خطا، تهران: کالج برتر.
- افتخاری، اصغر (۱۳۷۷)، امنیت ملی: رهیافت‌ها و آثار، فصلنامه مطالعات راهبردی، پیش شماره ۲.
- بوزان، باری (۱۳۷۸)، مردم، دولت‌ها و هراس، تهران، پژوهشکده مطالعات راهبردی.
- سال‌نمای امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران (۱۳۸۸-۱۳۹۸)، پژوهشکده مطالعات راهبردی، شماره‌های ۱ تا ۱۱ تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی.
- حبیبی، آرش (۱۳۹۳)، تصمیم‌گیری چندمعیاره فازی، رشت، انتشارات کتیبه گیل.
- رحمانیان، مهدی و مختاری‌نژاد، حمیدرضا و خسروی، حمید (۱۳۹۸)، شناسایی و اولویت‌بندی تهدیدات احتمالی امنیت ملی ج.ا.ا. در مقابله با جنگ‌های آینده، اولین همایش سراسری قدرت نرم انقلاب اسلامی با محوریت «چهار دهه مقاومت و بایسته‌های فرهنگی گام دوم انقلاب اسلامی»، تهران: دانشگاه امام حسین (ع).
- صالح نیا، علی و بختیاری، حسین (۱۳۹۷)، اولویت‌بندی تهدیدات امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران با روش تحلیل سلسله مراتبی (AHP)، مطالعات راهبردی سیاستگذاری عمومی، ۸(۲۷).
- عبدالله‌خانی، علی (۱۳۸۰)، AHP شیوه‌ای برای سنجش امنیت ملی، اطلاعات سیاسی - اقتصادی، شماره ۱۶۳ و ۱۶۴.
- تهذیبی، خادم علی، رضا سیمیر و حسن خدادوردی (۱۳۹۹)، تدوین و اعتبارسنجی مدل مطلوب آینده امنیت در نظام بین‌الملل، فصلنامه علمی سیاست جهانی، دوره نهم، شماره چهارم.
- غرایقی زندی، داود (۱۳۹۳)، نسبت عدالت اجتماعی و امنیت ملی: چارچوب نظری، فصلنامه مطالعات راهبردی، سال شانزدهم، شماره ۶۱.
- قنبرلو، عبدالله (۱۳۹۷)، امنیت ملی: مفهوم، تئوری، و عمل، سیاست کاربردی، سال اول، شماره اول.
- ماندل، رابرت (۱۳۸۷)، چهره متغیر امنیت ملی، مترجم پژوهشکده مطالعات راهبردی، تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی.
- نصری، قدیر (۱۳۸۰)، نفت و امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران، تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی.
- یگانگی، سید کامران و عبایی، پریسا (۱۳۹۹)، ارائه مدل مفهومی و سیستماتیک از امنیت ملی، فصلنامه پژوهشنامه مدیریت و مهندسی صنایع، سال دوم، شماره سوم.

Carment, David, Stewart Prest, Yiagadeesen Samy (2010), **Security, Development and the Fragile State: Bridging the Gap between Theory and Policy**, Routledge.

Carment, David (2010). **Indicators of State Failure**. Canada Ministry of National Defence. Toronto: Defence R&D Canada.

Chandra, Satish & Rahul Bhonsle (2015), **National Security: Concept, Measurement and Management, Strategic Analysis**, 39:4, 337-359, DOI: 10.1080/09700161.2015.1047217.

Marsh (2021), **Political Risk Map**, Marsh & McLennan Companies.